

Mahkeme-i Evkâf: Teşekkülü, İşleyişi ve Lağvedilmesi

Muhammed Ceyhan*

Giriş

Dünya tarihinin uzun ömürlü devletlerinden olan Osmanlı Devleti'ni, etnik, dinî ve kültürel farklılıklar bakımından zengin, ancak bir o kadar da problemlili olan bir coğrafyada altı asrı aşan bir süre ayakta tutan faktörlerin başında; bu devletin sahip olduğu hukukî yapı ve bunu işletiş biçimi olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim devletin birinci padişahı olan Sultan Osman'ın ilk tayin ettiği iki memurdan birisi hukukun icra mercii olan kadı olmuştur¹. Ancak, geniş bir coğrafyaya yayılan ve birçok farklı etnik, dinî ve kültürel unsuru bir arada barındıran Osmanlı Devleti'nin hukuk alanında şanslı olduğu nokta, oturmuş bir hukukî yapı ve işleyiş mirası üzerine kurulmuş olmasıydı. Bu sebeple bu devleti kuranlar Roma hukukunda olduğu gibi sıfırdan bir hukukî yapı kurmak zorunda kalmamışlardır. Osmanlı Devleti'nin mirasçısı olduğu ve büyük ölçüde hukukî ve kültürel mirasını devraldığı Anadolu Selçuklu, Büyük Selçuklu ve Abbasi Devletleri, esas itibariyle İslam hukukuna ve sonuncusu hariç olmak üzere belirli ölçüde de eski Türk-Moğol hukukuna dayanan bir hukuk düzenine sahiptiler. Dolayısıyla bir sentezi devralan Osmanlıların yaptığı şey, bir taraftan bu hukukî düzeni kısmen dönemin ihtiyaçları ışığında yeniden yorumlamak, diğer taraftan da bu hukuk düzenini etkin bir tarzda hayata geçirmek olmuştur. Osmanlı mozağini uzun süre bir arada tutan asıl faktörün bu etkinlik olduğu söylenebilir².

Osmanlı hukukunun esas temelini İslam hukukunun oluşturduğu inkâr edilemez bir gerçektir. Bu realite Osmanlı Devleti'nin çağdaşı veya daha önce kurulmuş bulunan diğer İslam devletleri için de geçerlidir. Ancak her devlet için İslam hukuku uygulamasında gerek mezhep ayrılığına gerekse sosyal, siyasî, kültürel farklılıklara bağlı olarak birtakım değişikliklerin olduğu da bir vakıadır. Bu

* Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Tunceli/TÜRKİYE, muhammedceyhan@gmail.com ORCID:0000-0003-3880-3506

1 Ahmet Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'îye Mahkemeleri ve Şer'îye Sicilleri", Türkler, C. X., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 54.

2 Mehmet Akif Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", Türkler, C. X., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15.

farklılıkları Osmanlı Devleti'nde gözlemek mümkündür. Ayrıca buna İslam hukukunun ayrıntılı olarak düzenlemediği veya düzenlemesini devlet başkanlarına havale ettiği alanlarda Osmanlı padişahları tarafından dönemin ihtiyaçları ve anlayışı ışığında hukuk kurallarının bulunduğu olgusu da eklenmelidir. Bütün bunlar değerlendirildiğinde altı asırlık Osmanlı uygulamasının nasıl kendine özgü hukukî bir yapı ortaya koyduğu kolayca anlaşılır. O halde Osmanlı hukuku denince hatıra İslam hukukunun teorik esaslarıyla, bu hukukun altı asırda aldığı şekiller ve Osmanlı hükümdarlarının kendilerine tanınan alanlarda koyduğu hukuk kuralları ve kanunlar gelmelidir³.

Yukarıda kısaca değinmiş olduğumuz ve devletin kuruluşundan yıkılışına kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'nde cari olan hukukî yapının uygulamada aldığı hâli anlayabilmek, elbette ki bu hukukun icra mercii olan adli mekanizmayı yani mahkeme kayıtlarını bilmekten geçmektedir. Bu cümleden olarak, Osmanlı mahkemelerini bir bütün olarak, süreç içinde geçirdiği değişimi de göz önüne alarak incelememiz gerektiği gibi, bu mahkemelerde adaleti temine memur kadılık kurumunu da yine aynı bütünlük içinde bilmemiz gerekmektedir. Zira bir taraftan Osmanlı kadısı zaman içerisinde görev ve yetki alanları itibariyle bir değişim yaşarken diğer taraftan da Şer'îye Mahkemeleri olarak adlandırılan mahkemeler bir değişime maruz kalmıştır.

Osmanlı Devleti'nde daha beylikler döneminden itibaren fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadının, idareyi temsilen bir subaşının tayini, yerleşmiş bir gelenektir⁴. Osmanlı Devleti idarî taksimat olarak eyâletlere, eyâletler livâlara, livâlar kazalara, kazalar nahiyelere ve nahiyeler de köylere ayrılıyordu. Nahiye ve köyler dışında kalan diğer idarî merkezler aynı zamanda birer yargı merkeziydi.

3 Osmanlı hukukunu oluşturan bu iki unsurdan İslam hukukuna "şer'", "ahkam-ı şer'îyye", Osmanlı hükümdarları tarafından konan hukuk kurallarını da "örf", "kanun", "kavânîn-i örfiye" gibi isimler verilmiştir. Ferman, berat, hüküm, kanunname, siyasetname, adaletname tarzındaki Osmanlı hukuk belgelerinde Osmanlı hukukunun bu ikili yapısı "şer'" ve "kanun" şeklinde sürekli birlikte anılmıştır. Aydın, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı...", s. 15. Osmanlı kanunnamelerinin alanını, İslam hukukunda ulü'l-emre tanınan yasama yetkisi teşkil eder. Kanun ve kanunname geleneği Osmanlılara has değildir. Ancak şer'î hükümlere uygun olarak, örfî hukukun bütün alanlarında ulü'l-emre tanınan yetkileri tamamen kullanan ve geniş çapta kanunnameler ortaya koyan ilk devlet Osmanlı Devleti'dir. İslamiyet'ten önceki Türklerde de kanunname geleneği mevcuttur. Osmanlı kanunnameleri, Türk idare kanunlarından yararlanmışlardır, ancak şer'îlik süzgecinden mutlaka geçirilmiştir. Ayrıntılı bilgi için Bkz. Ahmet Akgündüz, "Osmanlı Kanunnameleri: Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri", Türkler, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 21 vd.

4 İlber Ortaylı, "Kadı: Osmanlı Kadısı", DİA, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 69-70.

Her yargı merkezinde birer kadı bulunurdu. Tek kadının görev yaptığı bu usule Şer'iyeye Mahkemeleri adı verilmekteydi⁵ ki, esası İslam hukukuna dayanan bu müesseseler, adalet ve hükümet işlerinde tamamıyla fıkıh esaslarına ve muhtelif zamanlarda bazen de kanunnamelere istinat etmişlerdir⁶.

Şer'iyeye Mahkemeleri, Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'ın ilanına kadar aslı, genel mahkemeler (mehâkim-i umumiye) olarak görev yapmışlar ve hukukî, cezaî, idarî, askerî, malî ve her çeşit davaya bakmışlardır. Zîra Osmanlı adli teşkilatının temel taşı olan kadılar, buldukları yerin hem hâkimi, hem belediye başkanı, hem emniyet âmiri, (bazen) hem mülkî âmiri ve hem de halkın her konuda müracaat edebileceği sosyal güvenlik makamıydı⁷. Bu bakımdan Tanzimat Dönemi'ne kadar elimizdeki şer'iyeye sicilleri tetkik edildiğinde, kadı ve naipelerin çeşitli vazifeleriyle takip ettikleri muhakeme usulleri şu şekilde özetlenebilir: a). Her şeyden önce buldukları yerlerdeki toplumun hukuk ve ceza ile ilgili davalarına bakmak ve sorunları örf ve şeriat kaidelerine göre çözümlenmek b). Kamu hukukunun korunması c). Vilâyete bağlı diğer kasabalara nâib tayin edilmesi d). Bugünkü noterlerce verilen kefâlet, vekâlet, mukâvele, borçlanma gibi her türden akitlerin düzenlenmesi e). Ölmüş bir kimsenin mallarını, hiçbir haksızlığa meydan vermeden mirasçılar arasında bölüştürmek f). Evleneceklerin nikâhlarının kıyılması g). Buldukları vilâyet ve sancakların tüm mukâta'a (kiraya verme) işlerini kontrol etmek ve herhangi bir vakfa ait han, hamam, dükkan ve sâire akarların şer'iyeye mahkemelerinde arttırma yoluyla kiraya verilmesi h). Kadılar derece olarak Beylerbeyi'nden ve Sancakbeyi'nden sonra yer alan büyük bir devlet memuru oldukları için merkezden gönderilen ve hatta her derecedeki makamlardan yazılan resmî yazıları sicillere işlenmesi ı). Sefer sırasında buldukları yerlerden ayrılmadıkları gibi ordunun iâşesi için gerekli yiyecek maddeleriyle, barut ve sair harp araç ve gereçlerinin hazırlanması, sefere gitmeyenlerin haklarından gelinmesi j). Yollarda ve şehirlerde güvenliğin korunması, hırsızların ve katillerin yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi veya oldukları yerde ibret için cezalandırılmaları gibi emirlerin yerine getirilmesi k). Kimi suiistimali görülen sancakbeyi veya diğer bir kadı veyahut başka bir devlet adamı hakkında tahkikatın yürütülmesi l). Buldukları şehir veya kasabaların belediye işlerine bakmak ve bu bağlamda fiyatların düzenlenmesi, bunların sık sık kontrolü, esnafın teftişi, kalpazanlığın, ihtikârın ve istifçiliğin önlenmesi m).

5 Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki:...", s. 54.

6 T. Mümtaz Yaman, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", Ülkü, C. 12, S. 68, Ulus Basımevi, Ankara İlk Teşrin 1938, s. 154.

7 Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki:...", s. 55.

Şimdiki tapu dairelerinden yürütülen arazi ve emlak alım satımlarının yapılması n). Vaktiyle kurulmuş olan esnaf teşekküllerinin (Loncaların) meslekî organizasyonu içinde her esnaf teşekkülünün başında kethüdalar (esnaf şeyhleri), yiğitbaşların tayin ve azilleri kadı ve nâibler tarafından icra edilirdi⁸.

Tanzimat öncesi dönemde, tek hâkimli ve tek dereceli Şer'îye Mahkemeleri yerini, Tanzimat dönemi itibarıyla görev alanı büyük ölçüde daralmış bulunan Şer'îye Mahkemeleri'ne ve hukuk ve ceza davalarına bakan toplu hâkimli ve dereceli Nizamiye Mahkemeleri'ne bırakmıştır. Yine Tanzimat öncesi dönemde bir üst mahkeme niteliği olan Divan-ı Hümâyûn'un⁹ bu alanlardaki yerini

8 Kadı ve naiplerin görev ve yetkilerine maddeler halinde yer verdiğimiz bu bilgiler Halit Ongan, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili, s. 33-39 isimli eserden özet olarak aktarılmıştır. Esasen Ongan, bu değerlendirmeleri yaparken bütün şer'îye sicilleri adına yapmıştır. Ancak, biz bunu Tanzimat öncesi dönem ile sınırlandırdık. Çünkü aşağıda da belirttiğimiz üzere şer'îye sicil defterleri Osmanlı kadısının yetki alanında yaşadığı değişime paralel olarak muhteviyat açısından Tanzimat'tan itibaren bazı farklılıklar arz etmektedir. Ayrıca, söz konusu iktibasa tarafımızdan da bazı bilgiler ilave edilmiştir. Kadılar ve naipler, yukarıda zikrettiğimiz görev ve yetkileri dâhilinde mahkemelerde yaptıkları bütün muameleyi şer'îye sicilleri denilen defterlere kaydederlerdi. Zira kadıların "sicil" denilen birer defter tutmaları kanundu İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara 1984, s. 109. Tutulan defterler, belirli bir uzmanlık esasına göre değil, hem kadının kendi yetki alanı dâhilinde verdiği belgeleri ve hem de merkezden taşraya gelen belgeleri bir bütün olarak içermekteydi. Şer'îye sicilleri olarak adlandırdığımız defterler, ilk tutulmaya başlandığı zamanlardan itibaren Tanzimat'a kadar geçen sürede hep aynı özelliklerde ve tek surette tutulmuşlardır. Konu ayırımına veya belge ayırımına göre ayrı ayrı tutulmaları söz konusu değildir. Kadı göreve başladığında defterin başına görev beratını kaydeder, ardından da kendi yetki alanına ve merkezden taşraya gelen ilgili yazıları ya karışık olarak ya da defterin başına önce kendi tuttuğu kayıtları kaydeder, sonra merkezden gelenleri eklerdi. Bu konuda örnek için bkz. Konya Şer'îye Sicil Defterleri, defter no: 42. H. 1118-1119 / M. 1706-1707 tarihli olan bu defterin 268. Sayfasının ikinci belgesine kadar bütün belgeler, kadının, kendi yetki alanına giren konuları havi belgelerdir. İlgili sayfanın ikinci belgesinden itibaren defterin son sayfası olan 294. Sayfaya kadarki belgeler ise merkezden taşraya gelen veya başka makamlarca verilmiş olan belgelerden oluşmaktadır. Tanzimat dönemine kadar tutulmuş olan şer'îye sicil defterlerinin muhteviyatını yukarıdaki kadı ve naiplerin görev ve yetkileri ile endeksli olarak Osmanlı siyasî, iktisadî, askerî, hukukî ve ictimâî hayatı hakkında bilgi veren muhtasar kaynak serileri şeklinde tarif edebiliriz. Bu defterler belli bir usul ve kaide üzere müstakil şekilde boyu uzun eni dar olurlardı. Yazıları çok zaman ta'lik veya ta'lik kırması dediğimiz yazı şeklindedir. Kâğıtları çok sağlam ve mürekkepleri bugün bile parlaklıklarını koruyacak kadar sabittir. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, "Şer'î Mahkeme Sicilleri", Ülkü, C. 5, S. 29, Ulus Basımevi, Ankara Temmuz 1935, s. 366.

9 Klasik dönem olarak addettiğimiz Tanzimat öncesi dönem Osmanlı hukukunda, bugünkü adıyla "kanun yolları" olarak ifade edilen mahkeme kararlarının kontrolü İslam hukukunda da vardı. Ancak Batı hukukundaki kanun yolu usullerinden farklıydı. Her şeyden önce bugünkü şekliyle istinafa rastlanılmamaktadır. Bunun sebebi de Avrupa hukukunda istinafi doğuran amillerin başında gelen feodalitenin İslam hukukunda olmamasıdır. Osmanlı klasik dönem hukukunda bir üst mahkeme olarak görev yapan Divân-ı Hümâyûn; gerek ilgililerin talebi, gerek bizzat hâkimin

de Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye, Şura-yı Devlet ve Meclis-i Tedkikat-ı Şer'îyye almıştır¹⁰. Osmanlı hukukunda meydana gelen bu değişimin uzun bir sürecin ürünü olduğunu görmekteyiz. Nitekim Osmanlı Devleti, her geçen gün ilerleyen çöküşünü durdurabilmek için Tanzimat'tan çok önceleri siyasi, askerî, iktisadî ve ictimâî alanlarda birtakım ıslahat girişimlerinde bulunmuş ancak, bu ıslah çalışmaları ağırlıklı olarak askerî merkezli kalmıştır.

19. yüzyıla gelindiğinde devlet bünyesinde büyük ölçekli ve her alana inhisar edilecek reformlara olan ihtiyaç artmıştır¹¹. İhtiyacın yanı sıra zorunluluk da söz konusu reformlarda etkili olmuştur. Özellikle kapitülasyonların yüzyıllar boyu yarattığı olumsuzlukların, 19. yüzyıla gelindiğinde artık kişisel bir statü olmaktan çıkıp mahkemeler, okullar, hastaneler, postaneler, şirketler gibi kurumsal statüler ile iyice etkisini arttırması¹² Osmanlı Devleti'nin her sahada olduğu gibi hukuk

arzu ve gerekse resen mahkeme kararlarını incelemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)" Belleten, Cilt LXV, Sayı 242-244, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 959-1005. Tanzimat öncesi şer'îyye sicil defterleri üzerinde yapmış olduğumuz araştırmada en çok dikkatimizi çeken husus, kadının şahıslar arasında görmüş olduğu davaların bazılarını "ma'rûz" adı verilen ve "...huzûr-ı âlilerine ilâm olunur" şeklinde bir ifadeyle biten belgelerle merkeze bildirmesi hususudur. 18. yüzyılın sonları ve özellikle 19. yüzyılın ilk yarısındaki sicillerde şahıslar arasındaki ihtilafı havi davaların merkeze kadı tarafından arzına sıklıkla başvurulduğunu görmekteyiz.

- 10 Tanzimat'ın ilanından sonra Şer'îyye mahkemelerinin kanun yolu mercii olarak Fetvâhâne ve Meclis-i Tetkikat-ı Şer'îyye'nin ön plana çıktığını görmekteyiz. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekrem Buğra Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası, Arı Sanat Yayınları, İstanbul 2004, s. 51270-277.
- 11 Ali Akyıldız, 1792 senesinden itibaren daimi elçiler atanması neticesinde onların gezip gördükleri ülkelerin idarî, siyasi, iktisadî ve ictimâî durumları hakkında edindikleri bilgi ve tecrübeleri ülkelere döndüklerinde sefaretnâme denilen raporlarla sunmalarının daha sonraları oluşacak Osmanlı modernleşmesi fikrinin olgunlaşmasını sağladığını ve bunun yanı sıra Osmanlı reformcularının, Avrupa'nın değişik ülkelerinden etkilenecek uygulamaları ıslahatların, planlı ve programlı olmaktan çok, pratik ihtiyaçlara cevap verebilecek bir yapıda olduğunu belirtmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Akyıldız, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856), Eren Yayınları, İstanbul 1993, s. 292-306. Ancak, 19. yüzyıl dünyasının gerektirdiği siyasi ve idarî yapıyı kurmak için çabalayan reformcular, çağlarına uygun olmayan iktisadî bir yapıyı devraldıklarından toplumun maddî temellerinde ve iktisadî mekanizmalarında aynı derecede paralel ilerlemeler gerçekleştirmelerine izin vermedi. Zira reformcuların dünya görüşleri, uygarlık anlayışları ve devlet geleneklerinin onlara gösterdiği yol, iktisadî engelleri aşmalarına müsaade etmiyordu. Ertuğrul Tokdemir, "Çözülüş ve Uyum Sürecinde Tehditler ve Tepkiler", Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması, (Ed: Ertuğrul Tokdemir, Öner Günçavlı, Saima Suna Kayam), TTK, Ankara 2011, s. 58.
- 12 Kapitülasyonların kaldırılması yönündeki taleplere karşın taraf devletler, kapitülasyonların kaldırılmasını adli ve idarî ıslahatın gerçekleştirilmesine bağlamışlardır. Buna karşın Türk tarafı da, devletin adli ve idarî yapısında köklü değişiklikler yaparak kapitülasyonları gereksiz hale getirecek hukukun çağdaş ilkeleri ve kurumlarını benimsemek yönünde girişimlerde bulunmuşlardır.

sahasında da reform hareketlerine girişmesine sebep olmuştur. Ancak, padişah başta olmak üzere devlet adamlarının hemen hiçbirisi mevcut hukuk sistemini tamamen bırakıp Batı hukukunu bir bütün olarak almayı hiç düşünmemişlerdir. Bu nedenle, bir taraftan devletin dinî esaslarından kaynaklı ve İslâm hukukunun uygulayıcı mercii olan Şer'îyye Mahkemeleri ve onun istinatgâhı olan şer'î hukuk devam ederken, diğer taraftan din farkı gözetmeksizin herkese uygulanabilecek, adaleti eşitliği sağlayacak ve her şeyden önemlisi dış baskılara son verecek, azınlıkların milliyetçi duygularını bastırarak Batı usulü kanunlara ve Nizamiyye Mahkemeleri'ne bir arada yer verici bir hukuk reformu benimsenmiştir¹³.

Hukuk reformları çerçevesinde Fransız örneğine göre yeni mahkemelerin kurulması¹⁴, Şer'îyye Mahkemeleri'nin görev alanlarını gitgide daraltmıştır. Ancak, bu yeni örgütlenme hemen bir anda olmamıştır. Tanzimat döneminde meydana gelen adli yargı reformları çerçevesinde 1840-1864 arası dönemde idareden bağımsız mahkemeler kurmak yerine, idarî organların yeni oluşturulan kanunlara göre yargı yapması öngörülmüştür. 1864 tarihli Tuna Vilayet Nizamnamesi ile artık yeni bir dönem başlamış¹⁵, Nizamiyye Mahkemeleri isminde ve Batı tarzında mahkemeler teşekkül etmiştir. İlk dönemde 1864 yılına kadar İstanbul dışında,

Bahadır Apaydın, *Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi, Adalet Yayınları*, Ankara 2010, s. 315-316.

- 13 Gülnihâl Bozkurt, *Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939)*, TTK, 2. Baskı, Ankara 2010, s. 216. Yazar, Osmanlı Devleti'nde yaratılan bu şekildeki bir hukuk resepsiyonunu; müslüman olan olmayan halkın güvenini kazanma, bağımsızlığın ve egemenliğin önünde yükselen kapitülasyonların ve azınlık imtiyazları duvarlarını yıkmada bir araç olarak görmektedir. Özellikle Osmanlı vatandaşı olmayan cenebilerin yerel unsurlar ile olan davalarına Nizamiyye Mahkemeleri'nin bakması gerektiğinin ilgili makamlara bildirilmesi bu konunun önemini ortaya koymaktadır. Nitekim H. 1329 tarihinde Dahiliyye Nezareti Muhaberat-ı Umumiye Dairesi'nden Meşihat'e yazılan yazıda bu husus hatırlanmaktadır. BOA., DH.İD., 124-2/20 (04 B. 1329/1 Temmuz 1911).
- 14 Adli reformlarda Fransa'nın örnek alınmasında; Fransa ile yüzyıllar öncesine giden ilişkiler, Tanzimat öncesi askerî islahatlarda pek çok Fransız subayından istifade edilmesi ve her şeyden önemlisi Fransız İhtilâlî'nin getirdiği özgürlükçü, eşitlikçi anlayışın Tanzimat'ın mantığına uygun olması gibi sebepler etkili olmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. *Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri: ...*, 51-61. Oysa idarî reformlarda daha ziyade, zihniyet ve hakimiyet anlayışı olarak kendi bünyelerine daha yakın olan Avusturya modeli tercih edilmiştir. A. Akyıldız, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez...*, s. 293.
- 15 Klâsik Osmanlı taşra yönetiminin ana birimi sancaktı ve malî, adli, idarî örgütlenme sancak düzeyindeydi. Sancakların üstünde ise eyalet örgütlenmeleri vardı ki, bunlar daha ziyade askerî bir koordinasyon ünitesi olarak düşünülmüştür. 1864 Vilâyet Nizamnamesi ile eyaletlerin daraltılarak vilâyetler şekline dönüştürülmüş ve bunlar adli, malî, idarî bir hüviyet kazanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İlber Ortaylı, *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*, TTK, Ankara 2011, s. 61.

kamu hukuku alanına giren konularda ve özellikle ceza hukuku kapsamındaki davalarda, *Muhassıllık Meclisleri* yetkili kılınmıştır. Daha sonra *Memleket Meclislerine* geçen bu yetki, 1854'ten itibaren bu meclisin alt bir birimi olarak kurulan ve salt yargılama işlevini yüklenen *Meclis-i Tahkiklere* geçti. Ceza davalarında, İstanbul dışındaki meclislerden gelen davaları bir üst mahkeme olarak gören *Meclis-i Vâlâ-yn Ahkâm-ı Adliyye* ise İstanbul'daki davaları bir ilk derece mahkemesi olarak görüyordu. *Meclis-i Vâlâ* 1847'den itibaren tam bir temyiz mahkemesi sıfatı kazanacaktır¹⁶.

Osmanlı adli reformları açısından 1864 tarihi bir kırılma noktasıdır. Bu tarihte taşra teşkilatını düzenlemek üzere Fransız modeline uygun ancak bundan daha merkeziyetçi bir eğilim taşıyan reformlara girişilmiştir. Söz konusu tarihte Tuna Vilâyeti Nizamnâmesi olarak adlandırılan ve daha sonra birçok vilayete inhisar ettirilen bu nizamname ile eyalet ve sancak meclislerinin idarî ve adli görevleri ayrılmıştır. İdarî sahada vilâyet ve livâ meclis-i idareleri, yargı sahasında da Nizamiyye Mahkemeleri adı verilen ve bidayet, istinaf ve temyiz olmak üzere üç dereceden oluşan mahkemeler teşekkül etmiştir. Nizamiyye Mahkemeleri 1872 ve 1879 yıllarında çıkarılan nizamnameler ile büyük ölçüde Fransız adli teşkilatını örnek alan ve Cumhuriyet dönemi adli teşkilatının temelini teşkil eden düzenlemeler şekline dönüşmüştür¹⁷.

1864 tarihli vilayet nizamnamesi ile teşekkül eden Nizamiyye Mahkemeleri, her geçen gün yaygınlaşmış, İstanbul dışında hemen hemen bütün ülkede teşkilatlanmaya başlamıştır. Nizamiyye Mahkemeleri'nin yetki, görev ve teşkilatına

16 Sedat Bingöl, Hırsova Kazâ Deâvi Meclisi Tutanakları (Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s. 7-9. Nizamiyye Mahkemeleri'nin kuruluşu hususunda araştırmacılar arasında görüş birliği bulunmamaktadır. Stanford J.-Ezel Shaw 1869 Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruluşunu esas alırken, kimileri 1860 tarihli Ticaret Kanûnnâme-i Hümayûnuna Zeyl'in öngördüğü ve Ticaret Nezareti gözetiminde kurulan Ticaret Mahkemeleri'nin kuruluşunu Nizamiyye Mahkemeleri'nin başlangıcı olarak kabul etmiştir. Reşit Belgesay 7 Kasım 1964 tarihli nizamname ile kaza, sancak ve vilâyetlerde kurulan dava meclisleriyle, Ebu'l-ülâ Mardin ise, Divân-ı Ahkâm-ı Adliyye'nin kuruluşuyla söz konusu mahkemelerin kurulduğunu kabul etmiştir. Halil Cin ise 1871 tarihli bir nizamnameyi esas almaktadır. Söz konusu tartışmalara ilişkin bilgi için bkz. Sedat Bingöl, Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004, s. 45-50. Bingöl ise Nizamiyye Mahkemeleri'nin kuruluşunun (1281) 1864 Tuna Vilâyet Nizamnâmesi ile gerçekleştiğini savunmaktadır. Aynı şekilde Tanzimat dönemi mahkemelerini derinlemesine inceleyen Ekinci de söz konusu mahkemelerinin kuruluşunu 1864 olarak kabul etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri:..., s. 159 vd.

17 Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri:..., s. 159 vd.

dair eksikliklerin, 1872 ve 1879 tarihli düzenlemeler ile tamamlandığını yukarıda belirtmiştik¹⁸. Ancak bu teşkilatlanmanın birden olmadığı ve zamana yayıldığını¹⁹ hatta bazı yerlerde Nizamiye Mahkemeleri'nin istenen sonucu vermemesi üzerine de feshedildiğine dair örnekler görmekteyiz²⁰. Zaman içinde ıslaha ihtiyaç duyanlar da tekrar bir nizâmname ile ıslah edilmiştir. Nitekim 1284/1868 tarihli Girit Reformları çerçevesinde adada teşekkül eden Nizamiye Mahkemesi uzun zaman içinde ıslahata ihtiyaç duymuştur²¹. Yine Girit'te 1864 Vilayet Nizamnamesi çerçevesinde adli yetkilerini devretmesi gereken meclis-i idârelerin 1299/1882 tarihine gelindiğinde bile dava dinlemeye devam ettikleri görülmektedir²².

- 18 29 Şevvâl 1288/11 Ocak 1872'de "Mehâkim-i Nizâmiye Hakkında Nizâmâme" Düstur, I. Tertip, Cilt 1, s. 352-357; 21. Rebiu'l-evvel 1289/29 Mayıs 1872'de Dersaadet Hukuk-ı A'diye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizâmiyesinin Teşkilat ve Vezâifine Dâir Nizâmname" Düstur, I. Tertip, Cilt 1, s. 357-364; 27 Cemâziye'l-âhîr 1296/18 Haziran 1879'da "Mehâkim-i Nizâmiyenin Teşkilâtı Kanûnu" Düstur, I. Tertip, Cilt 4, s. 245-260.
- 19 Adliye ve Mezahip Nezâreti'ne yazılan yazıda Seferihisar Kazası'nda henüz bir Nizamiye mahkemesinin olmadığı ve bu sebeple davaları vukuunda dört saat mesafedeki Urla Kazası Nizamiye mahkemesine giddiği, bu sebeple zorluk çekildiğinden bahsle kaza ahalişi kendi kazalarında da bir Nizamiye mahkemesinin kurulmasını talep etmektedir. BOA., DH. MKT. 1910/103 (12 C. 1309/13 Ocak 1892). Ancak, Seferihisar'da oluşturulması teklif edilen Nizamiye mahkemesinin, maliyenin mevcut durumunun göz önüne alınarak bütçenin rahatlayacağı bir zamana bırakıldığı görülmektedir. BOA., DH. MKT. 873/22 (22 Ca. 1322/4 Ağustos 1904).
- 20 Yemen'de eşkıyalık yapmış olanların muhakemesinin Nizamiye Mahkemeleri'nde sağlanamadığı gerekçesiyle bunların lağvedilip, işlerin Şer'iye mahkemelerince yürütülmesi ve suçluların da Divân-ı Örf'de yargılanması uygun görülmüştür. BOA., A.} MKT. MHM. 500/4 (11 R 1307/5 Kasım 1889).
- 21 Nizamiye Mahkemeleri'nin ıslaha ihtiyaç duymaları halinde de genel uygulamaların yanı sıra bölgesel bazda da ıslah çalışmaları yapılmıştır. Bu konuda Girit Nizamiye Mahkemeleri'nin yeniden ıslahı hususunda bkz. BOA., İ..MTZ..GR., 26/969 (1309 C 15/16 Ocak 1892), BOA., İ..MTZ..GR., 29/1057 (1313 S 24/16 Ağustos 1895), BOA., MV. 46/34 (1306 Z 21/18 Ağustos 1889), BOA., MV. 85/26 (1313 M 24/17 Temmuz 1895),
- 22 Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek-1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırma Merkezi (VGM), Adalar Şer'iye Sicilleri, defter no: 214. İlgili kaydın bulunduğu defter, Girit'te Nizâmiye mahkemelerinin teşekkülünden sonra tutulan 97 defter içinde tutuluş tarzı itibarıyla farklılık arz etmektedir. Bu defterde: davanın tarafları, dava konusu ve buna dair tebliğ edilen evrakın türü (ihtarname, hazicname, ilâm, davetname, beyanname, arzuhal protestoname gibi), davanın görüldüğü mahkeme ve davayı gören hâkimin ismi, davanın görüldüğü tarihler ile hülasa olarak mahkeme kararı belirtilmiştir. Bu çerçevede hem Şer'iye hem de Nizâmiye mahkemelerine ilişkin kararlar defterde mevcuttur. Bu bakımdan şu ana kadar incelediğimiz yüzlerce şer'iye sicilleri içinde de bu defter farklı bir özellik arz etmektedir. Söz konusu 97 defterin 96 tanesi tamamen Şer'iye mahkemelerine ait olup; Zabıtname sicilleri, Kassam defteri, İlamat-ı şer'iye defterleri, Defter-i hasılat, Zabıt-ı dava, Karı koca arasındaki dava defteri, İlamat-ı şer'iye, Hücecc-i şer'iye sicili, Hasılat defteri, İdane defterleri, Nikah kayıt defteri ve Eytam kayıt defterinden oluşmaktadır. İlgili defterlerin numaraları için bkz. kaynağa VGM, Adalar Şer'iye

Yeni mahkemelerin oluşumu ve bunların yetki paylaşımının dışında kadıların yetki alanlarının da daralması söz konusudur. II. Mahmud döneminde merkezîyetçiliği daha da arttırıcı reformlar çerçevesinde; XIX. yüzyılın ilk yarısına gelinceye kadar şehirlerin idaresini bütünüyle uhdelinde bulunduran ve yargının yanı sıra mülkî, idarî, malî ve beledi görevleri de icra eden kadıların vazife alanları daraltılmıştır. Bu cümleden olarak 1826 yılında merkezde İhtisab Nezareti ve taşrada ihtisab müdürlükleri kurulunca şehirlerin belediye ve âsâyiş ile ilgili işleri bunlara, şehrin imar ve inşaaşıyla ilgili işleri 1831 yılında kurulan Ebniye-i Hâssa Müdürlüğü'ne, vakıflara dair işler peyderpey 1826 yılında kurulan Evkâf Nezâreti'ne, taşraların malî ve idarî işleri ise 1840 yılında buralara gönderilmeye başlanan muhassıllara verilince, kadıların fonksiyonları gitgide azalmış oldu. Böylece zamanla kendilerine yalnızca yargı görevi kalmıştır²³.

1867 tarihli Divan-ı Ahkâm-ı Adliye Nizamnamesi ile aile, miras, vakıf, şahsa karşı işlenen suçlar ve cezaları gibi hukuk-ı şahsiye davaları dışındaki hususlar, Şer'îyye mahkemelerinin yetki alanından çıkarıldı ve aynı tarihli Şura-yı Devlet Nizamnamesi ile de Şer'îyye mahkemelerinin idarî yargı yetkileri tamamen ellerinden alındı²⁴. Fakat bu defa da her iki mahkemenin vazife ve salahiyetleri iyice ayrılmadığı için mahkemeler arasında yetki kargaşası çıkıyordu²⁵. 23 Zi'l-ka'de

Sicilleri Adanın tümüyle Yunanistan'a katılmasının ardından adada bulunan ve "cemaat-i İslâmiyye" olarak bilinen oluşum, cami, mescid, hayrat gibi vakıflara ait işlere bakmak, buralara görev yapan memurları tayin etmek, maaşlarını vermek gibi işlere bakmışlardır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayşe Nühket Adıyeko, Nuri Adıyeko, Fethinden Kaydına Girit, Babıali Kültür Yayıncılık, 2. Baskı İstanbul 2007, s. 273-274. Söz konusu defterlerden bazıları Girit'in Yunanlılar tarafından işgalinin ardından tutulmuştur. Bu defterler muhtemelen "cemaat-i islâmiyye" tarafından tutulmuştur. İşgal sonrasında Girit'te Şer'îyye mahkemeleri ile ilgili Yunan hükümeti tarafından yapılan düzenlemeler için bkz. BOA., HR.TO..365/111 (12.09.1881), BOA., HR.TO..368/72 (18.02.1885).

23 Ekinci, Osmanlı Mahkemeleri:..., s. 240-241.

24 Akgündüz, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki:...", s. 54-55.

25 Diyarbakır Şer'îyye Sicilleri'ni incelerken rastlamış olduğumuz bir i'lâm kaydı bu yetki kargaşasını bariz bir şekilde göstermektedir. Miladî 2.7.1905 tarihli davanın birinci celsesinde Şer'îyye Mahkemesi'nde açılan davada davalı kişi, Nizâmîye Mahkemeleri'nin ilk dereceli mahkemesi olan bidâyet mahkemesinde görülmesi gerektiği gerekçesi ile davanın bu mahkemeye götürülmesi talep ediyor. Nitekim diğer celselerde de bu yetki tartışması devam ediyor. "Diyarbakır Hoca Ahmed Mahallesi'nde sâkin Hâcî Ali ibn Hâcî Mehmed ibn Hâcî Abdulfettah'ın meclis-i şer'-i şerif-i enverde evkâf muhâsebescisi tarafından vekil-i meclis-i şer'isi Tefvik Beğ hâzır olduğu hâlde Hüsrev Paşa Vakfı Mütevellîsi Hâcî Cebir Efendi ibn Ömer Vehbi Efendi ibn Mehmed Esed muvâcehesinde târihden bir buçuk sene akdem Hüsrev Paşa Evkâfından Deliler Hâmî dimeğle ma'rûf bir bâb hânî mâhiye dokuz yüz guruşdan olarak üç seneliği cem'ân otuz iki bin dört yüz guruşa mütevellî-i mezbûr bana icâr ben dahî isticâr idüb bir buçuk seneliği mâh be-mâh mütevellî-i mûmâ-ileyhe ifâ ve teslim idilüb el-hâletü hâzihî ben Âsitân'a gelüb taht-ı silâha

1332/13 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan “Mehâkim-i Şer’iyye ve Nizâmiyyenin Tefrik-i Vezâfî Hakkında Nizamnâme” ile bu kargaşanın önüne geçilmeye çalışılmıştır²⁶.

Tanzimat’a kadarki bütün hukukî ihtilaflar devlet tarafından tayin olunan kadı ve kadı naipleri tarafından çözümlenmekteydi. Bu bağlamda vakıflara ilişkin bütün hukukî ve idari işlemlerin Şer’iyye Mahkemesi’nde görüldüğünü yukarıda belirtmiştik. Bütün bunların yanında özellikle Haremeyn vakıflarının şer’î meselelerine bakan Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği’ni (1586’da kurulmuş 1831’de kaldırılmıştır) zikretmek gerekiyor. 1826 tarihinde Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti kurulunca müfettişlikler de birleştirilerek 1831’de Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği haline getirilmiştir. Artık özellikle İstanbul’daki vakıfların şer’î işlerini bu müfettişlik yürütmüştür. Ancak diğer mahkemeler de vakıf davalarına bakmaya yetkilidir²⁷.

Evkâf-ı Hümâyûn Müfettişliği haftada bir veya iki gün Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti’ne gelip vakıflara ilişkin resmî ve hukukî işlemleri yapmak ile mükellef olduğu için Tanzimat Dönemi’nden itibaren bu müessesenin *Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf* veya *Mahkeme-i Evkâf*²⁸ ismi ile anıldığını görmekteyiz. Esasen daha 1838

alınub san’at-ı mezkûreyi icrâya gayr-ı muktedir ve bu ise ma’zeret-i meşrû’adan olmağla mezkûr icârenin feshini taleb iderim didikde mütevellî-i mûmâ-ileyh Hâcî Cebir Efendi dahî mezkûr icâre evkâf dâiresince nizâmî vechle akd olunmuş ve bu gibi icâre da’vâları bidâyet mahkemesine âid olduğundan mahkeme-i bidâyete havâlesini istihâm eylerim didi fi-28 Rebi’u l-evvel sene 323. müdde’î müdde’â-aleyh” ayrıntılı bilgi için Bkz. Diyarbakır Şer’iyye Sicil Defterleri, defter no: 339, sahife no: 79, belge no: 1. Yine yetki kargaşasına dair örnek için bkz. Nevşehir Şer’iyye Sicil Defterleri, defter no: 6, sahife no: 153, belge no: 443. Bu belgede, bir arazi anlaşmazlığının hangi mahkemeye götürüleceği tartışma konusu yapılmıştır. Yine davanın başka mahkemeye havalesi talebi için bkz. Diyarbakır Şer’iyye Sicil Defterleri, defter no: 343, sahife no: 3-4. Söz konusu davada celselerden birinde müdde’â aleyh davanın Nizâmiyye Mahkemesi’ne havâlesini istiyor.

26 23 Zîl-ka’de 1332/13 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan “Mehâkim-i Şer’iyye ve Nizâmiyyenin Tefrik-i Vezâfî Hakkında Nizamnâme” için bkz. Düstur, II. Tertip, Cilt 6, s. 1334.

27 Ahmet Akgündüz, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996, s. 411-412. Daha önce Haremeyn ve Evkaf-ı Hümâyûn’a ait vakıfların teftiş ve kontrolü Haremeyn Müfettişliği tarafından gerçekleştirilir iken 1834 tarihinde Evkaf-ı Hümâyûn Müfettişliği kurularak tabi olduğu nezaret bünyesinde vakıflar ile ilgili nlaşmazlıkların halli, vakıf muhasebelerinin ve vâkıfın şartlarının yerine getirilip getirilmediğinin kontrolü, vakıflardan tamire muhtaç olanların mütevellîleri eliyle tamirinin sağlanmasına bakıyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Akyıldız, *age.*, s. 148.

28 Mahkeme-i Evkâf: Vakfiyyet, tevliyet, icâreteynle tasarruf gibi davalar ile gayr-i menkul mutasarrıflarının mefkudiyetinin tahakkuku ile icâre-i müeccelenin feshi, mütevellî muhasebeleri ve vakfiye tanzimi ve tevcih-i cihata müteallik ilamlara mukteza beyanı gibi vakfa ait bazı hususları görmek üzere Evkaf Nezâreti nezdinde teşekkül olan mahkemenin adıdır. 1856 senesinde teşekkül olmuş ve 1908 tarihinde Mahkeme-i Teftiş-i Evkâf adını almıştır. Mehmet Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, MEB, İstanbul 2004, s. 383. Bu

tarifli bir irade-i seniyye ile de vakıflara ait bütün dava ve şer'î muamelelerin bu müfettişlik tarafından görülmesine karar verilmiştir. Kısaca Evkaf Mahkemesi de denen bu yargı organı sadece vakıf davalarına bakan özel bir mahkeme statüsüne kavuşmuştur. Ancak vakıf davaları ile ilgili özel bir mahkeme olan Evkaf Mahkemesi'ne rağmen Şer'iyye Mahkemeleri de yine vakıf davalarına bakabilmiş hatta 1868 ve 1871 tarihli nizamnameler ile Nizamiyye Mahkemesi teşekkül edince; sahih vakıfların vakıf mallarına ilişkin davalara Şer'iyye Mahkemeleri, her çeşit arazi davalarına ise Nizamiyye Mahkemeleri bakmıştır²⁹. Ancak yetki paylaşımı her vakit sabit kalmamış, 1914 ve 1917 tarihlerinde çıkarılan kararname ve nizamnameler ile icâreteyn ve mukataalı vakıflara ilişkin her türlü davalara Nizamiyye Mahkemesi'nin, diğer vakıf davalarına ise Şer'iyye Mahkemesi'nin bakmasına karar verilmiştir. Bu düzenleme ile bir ihtisas mahkemesi olarak teşekkül eden Mahkeme-i Teftiş-i Evkaf ise Dersaadet'teki vakıflara ilişkin davalara bakmaya mükellef kılınmıştır³⁰. Buradan da anlaşılacağı üzere her ne kadar bir ihtisas mahkemesi olarak En nihayet 8 Nisan 1922 tarih ve 469 tarihli kanun ile hem Şer'iyye Mahkemeleri hem de Mahkeme-i Evkaf ilga edilmiş ve görevleri Asliye Hukuk Mahkemeleri'ne devredilmiştir³¹.

Sonuç

Tanzimat Fermanı ile başlayan ve yukarıda kısaca özetlediğimiz adlî sahada, hem merkezde hem de taşrada yaşanan değişim ve dönüşüm neticesinde gerek hukukî nizam gerekse de onun icracısı olan mahkemelerde yeni müesseseler teşekkül etmiştir. Bu bağlamda *ih̄tisas mahkemesi* olarak tanımladığımız yeni mahkemeler

mahkemeler ismen ve işlev olarak birbirinin devamı şeklinde değil farklı zamanlarda her ikisi de birden kullanılmıştır. Kayıtlarda bazen Mahkeme-i Evkâf bazen de Mahkeme-i Teftiş olarak zikredilmiştir. Mesela 16 nolu evkaf dava sicil defteri Mahkeme-i Teftiş, 17 nolu evkaf dava sicil defteri Mahkeme-i Evkâf ve hemen akabindeki 18 nolu evkaf dava sicil defteri Mahkeme-i Teftiş kayıtları olarak zikredilmiştir. Bkz. EK 3.

29 Nizamiyye Mahkemesinin baktığı vakıf davaları örneği için bkz. EK 2. Vakıflar ile ilgili gerek Şer'iyye Mahkemeleri'nin gerekse de Nizamiyye Mahkemelerinin gördüğü davalar bazen de ortak deftere kaydedilmiştir. BOA. EV. d... 37543. Ayrıca bkz. EK 1.

30 Her ne kadar vakıf davalarının görülmesi hususunda yeni bir mahkeme tesis edilmiş ve zaman zaman görüldüğü mahkemeler noktasında netlik sağlanamamışsa da temyiz mercileri bakımından Şer'iyye Mahkemeleri'nin de temyiz makamı olan Meclis-i Tetkikat-ı Şer'iyye ve Mahkeme-i Temyiz-i Şer'iyye vakıf davalarının da temyiz mercii olmaya deva etmiştir. Bkz. İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi, defter no: genel no: 2, özel no: 1, s. 22. Diğer taraftan yine Divan-ı Hümayun'un da vakıf davarında hüküm verdiğini görmekteyiz. Bkz. VGM. defter no: 973.

31 Akgündüz, *age.*, s. 412-415.

kurulmuştur ki bunlardan bizim de araştırmamıza konu olan Mahkeme-i Evkâf, bizatihi vakıf davalarına bakmak üzere tesis edilmiştir. Ancak, gerek eski mahkemelerin mevcudiyetini koruması gerekse de yeni mahkemelerin kurulması yetki kargaşasını da beraberinde getirmiş, bu bakımdan bir *ihtisas mahkemesi* olarak ortaya çıkan Mahkeme-i Evkâf'ın da tam manasıyla vakıf davalarını her daim yürüttüğünü söyleyemeyiz. Zira söz konusu mahkemeye kimi zaman başka mahkemelerden yetki devri yapılmışsa da kimi zaman da elinden yetkileri alınmıştır. Diğer taraftan bu mahkemelerin yetki alanları esasen İstanbul'daki vakıf davalarına bakmakla sınırlı kalmıştır. En nihayetinde Cumhuriyet Dönemi'ne girerken fes edilmek suretiyle daha tam manasıyla bir *ihtisas mahkemesi* olarak olgunlaşmadan tarihe gömülmüştür.

Kaynaklar**Arşiv Kaynakları****Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

A. } MKT. MHM. 500/4 (11 R 1307/)

A}.MKT. MHM. 450/10, (16 M 1290/16 Mart 1873)

DH. MKT. 1910/103 (12 C. 1309/13 Ocak 1892)

DH. MKT. 873/22 (22 Ca. 1322/4 Ağustos 1904)

DH.İD.., 124-2/20 (04 B. 1329/1 Temmuz 1911)

Evkaf Defterleri, EV. d... 24804

Evkaf Defterleri, EV. d... 27978

Evkaf Defterleri, EV. d... 31264

Evkaf Defterleri, EV. d... 31265

Evkaf Defterleri, EV. d... 31266

Evkaf Defterleri, EV. d... 37543

HR. TO..365/111 (12.09.1881),

HR. TO..368/72 (18.02.1885).

İ..MTZ..GR., 29/1057 (1313 S 24/16 Ağustos 1895),

İ..MTZ..GR., 26/1969 (15 C. 1309/16 Ocak 1892)

MV 46/34 (1306 Z 21/18 Ağustos 1889),

MV 85/26 (1313 M 24/17 Temmuz 1895),

Diyarbakır Şer'iyye Sicil Defterleri, defter no: 339, 343, 629

Konya Şer'iyye Sicil Defterleri, defter no: 42.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırma Merkezi (VGM)

Vakıf Defterleri: defter no: 973

İstanbul Müftülüğü Meşihat Arşivi

Defter No: genel numara: 2, özel numara: 1, s. 22.

Resmi Yayınlar

Düstur, I. Tertip, Cilt 1, s. 352-357, 29 Şevvâl 1288'de "Mehâkim-i Nizâmiyye Hakkında Nizâmâme".

Düstur, I. Tertip, Cilt 1, s. 357-364, 21. Rebiu'l-evvel 1289'da Dersaadet Hukuk-ı A'diye ve Cezâiye Mehâkim-i Nizâmiyyesinin Teşkilat ve Vezâifine Dâir Nizâm-nâme".

Düstur, I. Tertip, Cilt 4, s. 245-260. 27 Cemâziye'l-âhir 1296/18 Haziran 1879'da "Mehâkim-i Nizâmiyyenin Teşkilâtı Kanûnu".

Düstur, II. Tertip, Cilt 6, s. 1334. 23 Zi'l-ka'de 1332/13 Ekim 1914 tarihinde çıkarılan "Mehâkim-i Şer'iyye ve Nizâmiyyenin Tefrik-i Vezâifi Hakkında Nizam-nâme".

Telif ve Tetkik Eserler

Adıyeke, Ayşe Nühket - Adıyeke, Nuri, *Fethinden Kaybına Girit*, Babıali Kültür Yayıncılık, 2. Baskı İstanbul 2007.

Akgündüz, Ahmet, "İslâm Hukukunun Osmanlı Devleti'nde Tatbiki: Şer'iye Mahkemeleri ve Şer'iye Sicilleri", Türkler, C. X., Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 54.

_____, Ahmet, İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1996.

_____, Ahmet, "Osmanlı Kanunnâmeleri: Doğuşu, Çeşitleri ve Tarihi Seyri", Türkler, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 21 vd.

Apaydın, Bahadır, Kapitülasyonların Osmanlı-Türk Adli ve İdari Modernleşmesine Etkisi, Adalet Yayınları, Ankara 2010.

Akyıldız, Ali, Tanzimat Dönemi Osmanlı Merkez Teşkilâtında Reform (1836-1856), Eren Yayınları, İstanbul 1993..

Aydın, M. Akif, "Osmanlı Hukukunun Genel Yapısı ve İşleyişi", Türkler, C. X, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s. 15.

Bingöl, Sedat, Hırsova Kazâ Deâvî Meclisi Tutanakları (Nizamiye Mahkemeleri Tutanaklarından Bir Örnek), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

_____, Sedat, Tanzimat Devrinde Osmanlı'da Yargı reformu (Nizâmiyye Mahkemeleri'nin Kuruluşu ve İşleyişi 1840-1876), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2004.

Bozkurt, Gülnihâl, Batı Hukukunun Türkiye'de Benimsenmesi Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Resepsiyon Süreci (1839-1939), TTK, 2. Baskı, Ankara 2010.

Ekinci, Ekrem Buğra, “Osmanlı Hukukunda Mahkeme Kararlarının Kontrolü (Klasik Devir)” Belleten, Cilt LXV, Sayı 242-244, TTK Basımevi, Ankara 2002, s. 959-1005.

_____, Ekrem Buğra, Osmanlı Mahkemeleri: Tanzimat ve Sonrası, İstanbul, Arı Sanat Yayınları, 2004.

Ongan, Halit, Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili, TTK. Basımevi, A.Ü.D.T.C.F. Yayınları, Ankara 1958.

Ortaylı, İlber, “Kadı: Osmanlı Kadısı”, DİA, C. XXIV, İstanbul 2001, s. 69-70.

_____, İlber, Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880), TTK, Ankara 2011.

Pakalın, Mehmet Zeki, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, C. II, MEB, İstanbul 2004.

Tokdemir, Ertuğrul, “Çözülüş ve Uyum Sürecinde Tehditler ve Tepkiler”, Prof. Dr. Haydar Kazgan'a Armağan: Yakın Tarihimizin İktisadî Panoraması, (Ed: Ertuğrul tokdemir, Öner Günçavlı, Saime Suna Kayam), TTK, Ankara 2011, s. 58.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, Osmanlı Devleti'nde İlmiye Teşkilatı, TTK Yayınları, Ankara 1984.

_____, İsmail Hakkı, “Şer'î Mahkeme Sicilleri”, Ülkü, C. 5, S. 29, Ulus Basımevi, Ankara Temmuz 1935, s. 366

Yaman, T. Mümtaz, “Şer'î Mahkeme Sicilleri”, Ülkü, C. 12, S. 68, Ulus Basımevi, Ankara İlk Teşrin 1938, s. 154.

Ek 1 : Muhtelif mahkemelere ait defter, BOA., Evkaf Defteri, defter no: 24804.

مردفات	اسمان محکم	صلیفہ نمبر	
		رکھا	صفا
	باب فتویٰ ناھ	۴	۱
	محکمہ تقنینی	۴۴	۵
	در سعادہ برقی حقوقہ محکمہ	۵۰	۴۵
	ایکٹی حقوقہ محکمہ	۸۶	۵۱
	بلک اوپن برقی حقوقہ محکمہ	۱۰۴	۸۷
	ایکٹی حقوقہ محکمہ	۱۰۴	۱۰۲
	اسکالر حقوقہ محکمہ	۱۱۴	۱۰۵
	مشرفات	۱۲۴	۱۱۲
	برقی تجارت	۱۴۶	۱۴۴
	ایکٹی تجارت	۱۶۰	۱۴۷
	استیانت حقوقہ	۱۵۶	۱۶۱
	تجارت	۱۵۶	۱۵۹
	تیز حقوقہ	۱۶۴	۱۵۷
	در سعادہ جزا محکمہ	۱۷۰	۱۶۵
	پہ اوپن	۱۷۴	۱۶۱
	اسکالر	۱۷۴	۱۶۲
	ہنہ محکمہ	۱۷۶	۱۷۵
	ہنایت محکمہ	۱۷۸	۱۷۷
	تیز جزا محکمہ	۱۸۰	۱۷۹
	شراماتی ادارہ مجلس	۱۸۴	۱۸۱
	شوراع دولت ہدایت	۱۸۶	۱۸۲
	استیانت	۱۸۸	۱۸۷
	تیز	۱۹۰	۱۸۹

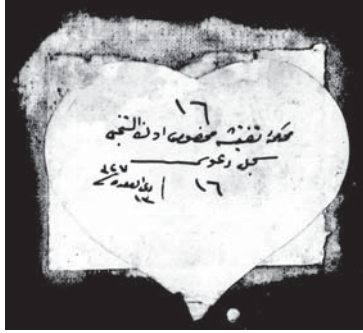
Bu kayıt aşağıda künye bilgisini vermiş olduğumuz arşivde yer almaktadır. Defterin baş kısmında fihristtir. Buradaki bilgilerin bizim konumuz açısından ehemmiyeti; son dönemde hukuk alanında yapılan düzenlemeler neticesinde ortaya çıkan hemen bütün mahkemeler ile ilgili kayıdın yer almasıdır. Bunun yanı sıra defterin konusu bütünüyle vakıfla alakalıdır.

BOA. Evkaf Defterleri
EV.d.24804

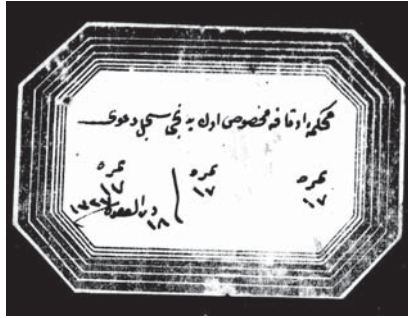
Ek 2 : Nizamiyye mahkemesine ait defter, BOA., Evkaf Defteri, defter no: 27978

Mahkeme-i Temyiz Divanı	İstinaf Mahkemesi Divanı	Bidayet Mahkemesi Divanı
-------------------------	--------------------------	--------------------------

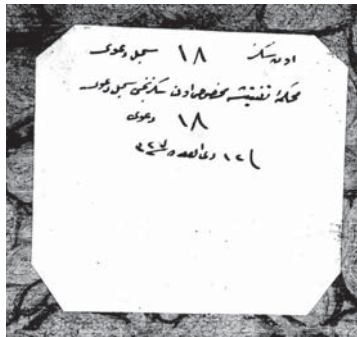
İstanbulda ve taşrada bulunan vakıflarla ilgili olarak Nizamiye Mahkemelerince çıkarılan i'lamların sicil kayıdır. Defterin her bir sütünü Nizamiye Mahkemelerinde yer alan derececi mahkemelere attır. İlk sütun Bidayet Mahkemesi'ne, ikinci sütun İstinaf Mahkemesine, üçüncü sütun da Temyiz Mahkemesine ait i'lam kayıtlarıdır. BOA. Evkaf Defterleri EV.d.27978

Ek 3 : Defter Kapak Örnekleri

BOA. Evkaf Defterleri, EV. d... 31266

BOA. Evkaf Defterleri, EV. d... 31265

BOA. Evkaf Defterleri, EV. d...31264